

УДК

Мурейко А. Б., асистент

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
Івано-Франківськ

ТИПОЛОГІЧНА ПОДІБНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ПСИХОЛОГІЗМУ НОВЕЛІСТИКИ ПРОСПЕРА МЕРІМЕ І МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Предметом розгляду статті є проблема своєрідності художнього психологізму у творчості П. Меріме та М. Коцюбинського. Основна увага зосереджується на рисах типологічної подібності психологічної новелістики даних письменників, найважливішим вектором творчих пошуків яких є звернення до складності та багатогранності внутрішнього світу людини.

Ключові слова: психологічна новела, психологізм, внутрішній світ героя, індивідуальність, екзотика.

Актуальність дослідження. Сучасне літературознавство у контексті пошуків та вироблення нових методологічних дослідницьких підходів, які прийшли на зміну попередньої ідеологічно орієнтованій методології вітчизняного літературознавства, актуалізує проблеми дослідження найважливіших форм взаємодії художньої словесності та реальності у новій науковій парадигмі. Однією з домінуючих форм такої взаємодії є феномен художнього психологізму, який сьогодні розглядається не тільки як детальне, глибинне зображення внутрішнього світу героїв літературного твору («внутрішньої людини») у сфері мімезису, а і у сфері дієгезису (згідно концепції психологізму Женетта) – подієвої сторони дійсності, коли сюжет сприймається як концепція дійсності. Художній психологізм розуміється і як найважливіша складова взаємовідношень мистецтва і дійсності, авторської позиції і читацького сприйняття, як засіб осмислення специфіки художнього твору і суттєва риса його естетичного світу. Отже проблема дослідження феномену художнього психологізму у сучасній літературній науці набула якісно нового характеру, потребує додаткового історико-літературного опису і

теоретико-літературного осмислення, а дефіцит наукових розвідок художнього психологізму в площині компаративістики актуалізує наше дослідження.

Компаративне вивчення проблеми художнього психологізму в літературі передбачає послідовне врахування особливостей і нюансів еволюційного процесу цього феномену в історії української і французької літератур. Методологія компаративних досліджень передбачає, що порівнювані явища, можуть бути несинхронізованими, отже можуть розглядатися на перетині діахронної і синхронної площини.

Сферу синхронії утворює входження авторів в єдину еволюційну циклічну ланку; діахронний аспект стосуватиметься внутрішньої диференціації останньої. **Мета** запропонованого дослідження полягає у необхідності здійснити компаративний аналіз жанру психологічної новели у творчості видатних європейських новелістів Михайла Коцюбинського та Проспера Меріме саме в цьому діахронному аспекті.

Художня спадщина письменників належать до різних національних культур, різних літературних традицій і, навіть, різних епох, проте естетика і поетика художнього мислення цих письменників, попри їх несхожість, визначається відчуттям складності сучасної їм доби, пошуком нових художніх форм, нових поетикальних прийомів, домінуванням жанру психологічної новели, здатної передати мінливість і специфіку внутрішнього життя особистості складного історичного періоду.

Відомо, що картина світу в літературі «неспокійного» часу демонструє свою невизначеність та нестабільність. Нагадаємо, що творчість П. Меріме припадає на складний історичний період: революції 1830 і 1848 років, а М. Коцюбинського повністю «вкладається» у перехідний період. У такий час увага письменників, як правило, переакцентовується на загальнолюдські, психологічні проблеми, зображення індивідуальності, неповторності людини, душевної драми; формується контрапунктний тип викладу, більшого значення набуває ліризований літературний підтекст.

Таким періодам притаманні активні інноваційні пошуки, які формують перспективу подальшого розвитку літератури. Саме цими пошуками

характеризується творчість видатних «психологічних» новелістів – Проспера Меріме і Михайла Коцюбинського. Однією із домінантних тенденцій цих пошуків можна вважати синтез та переосмислення особливостей різних художніх течій і напрямів. Цей процес сублімує традиційні ознаки романтизму і реалізму у творчості П. Меріме та реалізму і модернізму (імпресіонізм) у творчості М. Коцюбинського. Світоглядний філософський перелом цих періодів пов'язаний з кризою раціоналізму.

Художній психологізм у цьому контексті розглядається нами як реакція на усвідомлення ускладненого, почасти незбагненого, психічного світу людини – один з найважливіших векторів творчих пошуків П. Меріме і М. Коцюбинського, видатних представників жанру психологічної новели.

Відомо, що саме мала проза у нестабільні, перехідні періоди є домінуючим жанровим утворенням. Динамічна форма новели дозволяє швидко «реагувати» на зміни, які відбуваються у суспільстві, відображає напружені соціальні та психологічні конфлікти, є тим полем, на якому ефективно застосовуються нові або трансформовані художні прийоми. Суголосна розробка малих жанрових форм, у тому числі й у емоційній площині, розроблялася багатьма письменниками, зокрема П. Меріме і М. Коцюбинським, творчість яких демонструє поступове заглиблення у внутрішній світ особистості: від зовнішніх (екстровертних) проявів психологізму – жест, міміка, портрет – у П. Меріме, до аналізу латентних (інтровертних) психологічних особливостей, як наслідку соціально-історичних проблем – у творчості М. Коцюбинського.

Обидва новеліста звертаються до прийому художнього психологізму, що дозволяє розглядати сюжет як концепцію дійсності, її подієвої сторони. Проте у П. Меріме переважає **сюжет-подія** (через винятковість ситуацій, фантастичність, зображення маргінальних героїв та соціальних груп, через психологізм проблеми індивідуальної долі тощо), коли психологічна тема переходить у підтекст («Матео Фальконе», «Локіс», «Коломба», «Подвійна помилка»), вчинки героїв передають психологічну складність характеру, «думка і дія максимально зближені» [Кирилозе 3. II С. 22]

У М. Коцюбинського переважає **сюжет-настрій**: сюжетоутворюючою темою стає лірична тема («Цвіт яблуні», «Infermezzo», «В дорозі»). У новелах переважає ліричне начало: почуття, думки, настрої, враження «ліричного героя» передаються у прозовій формі, що не характерно для реалістичної новели. М. Коцюбинський створив новий тип психологічної новели-враження, концептуалізувавши, словами Ю. Коваліва, «надзвичайну витонченість людського сприймання», через «внутрішній пейзаж», вишукану техніку ліризованого письма» [Ковалів с.264, 262].

Сюжет психологічних новел М. Коцюбинського реалізується через психологічний аналіз, який проектується на індивідуальність – особистісну свідомість у суспільному конфлікті часу. Так, наприклад, у новелах «Він іде!» і «Сміх» домінуючим почуттям, яке поступово стає «головним образом і сюжетотворним принципом» [Ковалів С. 269] є почуття страху, яке передається не прямим описом жахливих подій, а за допомогою опосередкованих емоцій, настроїв та вражень. Увесь простір творів пронизують ці настрої, які передаються з психологічною точністю.

У творах українського митця майже відсутні зовнішні події, а уся подієвість переноситься у «внутрішній сюжет», який вибудовується не за рахунок подій, а завдяки «ритмам людської думки, її припливів і відпливів, ставлених людською свідомістю тез й антитез» [Денисюк.С.129]

При всій несхожості творчих шляхів П. Меріме і М. Коцюбинського, у художньому доробку письменників спостерігаються спільні типологічні риси. Серед основних виокремимо наступні.

1. *Спад інтересу до соціальної (ідеологічної) проблематики.* Не відмежовуючись від неї, увага письменників акцентується на загальнолюдських проблемах. Психологічний аспект у цьому контексті відіграє головну роль. Пріоритетними категоріями художнього світу психологічних новел письменників були категорії естетичні, «важливим було не що, а як, не характер матеріалу, а спосіб його художньої обробки» [Я. Поліщук С. 256]

2. *Принципово новим у новелістиці українського і французького письменників було поєднання буденностей повсякденного життя з*

літературністю. У П. Меріме – пригоди, фантастика, містика, у М. Коцюбинського – ліризм (емоційна сфера).

3. *У центрі творчості письменників – індивідуальність, неповторність людини*, «я» самодовліюче й абсолютне, яке мало право користуватись з усього, що є на світі, і поступатись своїм правом тільки тоді, коли імпульсом до того буде власне бажання чи переконання» (М. Чернявський) [Цит. за Ковалів С. 256]. Письменницька увага акцентується на індивідуальності, душевній драмі, фіксація зсуву свідомості, переоцінки сталих уявлень – усе це як відображення самого буття. Звідси у психологічній площині спостерігається потенція раптових зрощень: високого з низьким, універсального з одиничним.

4. *Актуалізація опосередкованих форм психологізму*. Так, наприклад, у М. Коцюбинського складна психологічна ситуація (пробудження людяності), у яку потрапляє герой («*Persona grata*»), передається словами оповідача, який аналізує гамму найрізноманітніших почуттів і вражень персонажа. Лазар не здатний самостійно збагнути і пояснити тонкі порухи власної душі. Лазареве прозріння передається крізь призму бачення стороннього оповідача. Герой навіть не підозрює про присутність у своєму «мікросвіті» таких глибоких емоційних переживань і протиріч: вбивця і кат в одній особі не зміг виконати свій професійний «обов'язок», людяність виявилась закладеною у свідомості героя значно глибше, ніж він сам на те сподівався. Через опосередковані форми психологізму: жести, міміку, поведінку письменник відтворює внутрішні суперечності Лазаря. Герой після першого виконаного завдання «все пив і все говорив, щоб не було у хаті тихо, а сам надаремне старався згадати, що вона крикнула тоді, перед смертю?» [С. 273], наприкінці новели внутрішнє напруження ще більше загострюється, він не може всидіти на місці, ходить по хаті і постійно дивиться на руки: «...ні з того, ні з сього, простягне руки, огляне долоні, пальці й сховає в кишені. Потім знов ходить, зирне, чи не стежать, виймає руку, огляне уважно і зараз ховає. Що він там бачить?» [Коцюбинський С. 279]

У Меріме активно використовуються драматичні засоби і прийоми: динамічні репліки дійових осіб, відсутність докладної оповіді та пейзажних

замальовок, що передають душевний стан героїв. Проте увага акцентується на зовнішніх проявах психологізму: жести, міміці, рухах, які фіксують душевні переживання персонажів, передають панораму напружених внутрішніх конфліктів. Наприклад, втікач Санп'єро («Матео Фальконе»), зраджений Фортунато, виявив усе презирство до роду Фальконе у незначних, на перший погляд, діях, за якими вгадується глибоке внутрішнє розчарування та презирство. Він зневажливо посміхнувся, плюнув на поріг і промовив лаконічну фразу «Будинок зрадника».[Меріме С. 15]

б. Серед психологічних новел М. Коцюбинського і П. Меріме необхідно виокремити *групу новел*, яку умовно можна назвати «екзотичними». Наприклад, у М. Коцюбинського – «Для загального добра», «Пе-коптьор», «Посол від чорного царя», «Відьма», «В путях шайтана» тощо, у П. Меріме – «Матео Фальконе», «Таманго», «Коломба», «Кармен», «Перлина Толедо».

«Екзотичні» теми, відображають конфлікт світу «природної» і цивілізованої людини, у поезиці посилюється діалогічне зіткнення протилежних і одночасно рівноправних з точки зору автора голосів і правд. Головними героями тут є люди іншого ментального типу (маргінали), які не обтяжені законами і умовностями цивілізації, де соціальні зв'язки превалюють над природними. Проте «екзотична» тематика у творах письменників не є самоціллю. Це фон для всебічного розкриття психології персонажа.

Хосе, як і Кармен, у новелі «Кармен» П. Меріме розчаровуються у сучасному їм цивілізованому суспільстві, з його соціальними заборонами. Герої найбільше цінують свободу у людських почуттях. Французький письменник заглиблюється у внутрішні протиріччя у характері персонажів: Хосе здатен на вчинки, йому притаманні глибокі почуття, але внутрішня свобода йому не доступна, адже герой виявився не спроможним відмовитися від поведінкової матриці, заперечуваного ним цивілізованого суспільства. Кармен, навпаки, внутрішньо вільна людина, проте нездатна на постійні почуття і, в свою чергу, також «прив'язана» до законів своєї маргінальної групи.

За діалогічною сутичкою голосів і правд Кармен і Хосе, яких автор цілком не відкидає, але і не підтримує (фактично зрівнює), проявляється

глибинний діалог двох історичних життєвих укладів суспільства («цивілізованого» і «природного»), які взаємодоповнюють один одного.

Коцюбинський Пе-коптьор

Одночасно у своїх «екзотичних» психологічних новелах письменники ставили під сумнів можливість гармонійного співіснування «цивілізованої» людини і людини «природної».

7. Не відкидаючи впливу обставин на формування людини, її долі, письменники відзначали і зворотній процес: вплив людини на життєві обставини, можливість вільного вибору позиції, поведінки і, у результаті, долі. Це концепція людини, яка яскраво виявилась у новелістиці П. Меріме то отримала розвиток у психологічній новелі М. Коцюбинського.

Згідно з антропологічною концепцією П. Меріме і М. Коцюбинського, можливості людини часто обмежуються певними соціальними ролями, які залежать від конкретних умов, які діалогічно сполучаються з різного роду обставинами, проте вони (обставини) не повинні знищувати потенціал особистості, обмежувати свободу вибору. Ця концепція людини в оточуючому її світі конкретизувалась і розроблялась у європейській літературі наступного періоду. У психологічній новелі М. Коцюбинського вона отримує нове звучання.

8. Типологічною подібністю у творчості обох письменників можна вважати їх прагнення до синтезу і багатоваріантності літературно-естетичних пошуків: достовірність, реалістичність художньої картини доповнюється елементами виключності, поетизації незвичайного, підсвідомого. У психологічній новелі прослідковується діалогічна взаємодія романтизму і реалізму (Меріме), імпресіонізму і реалізму (Коцюбинський), які своєрідно корелювали і доповнювали один одного.

Отже, у психологічних новелах П. Меріме і М. Коцюбинського спостерігаються певні типологічні риси і закономірності розвитку. П. Меріме романтичними засобами, а М. Коцюбинський імпресіоністичними ставили реалістичне завдання, яке дозволяло відобразити драматичні долі свого часу. Психологізм виступає як свідомо обраний естетичний принцип побудови твору,

надає йому єдності, завершеності та естетичної досконалості, що ідентифікує його цілісність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. О. Денисюк. – К.: Вища школа, 1981. – 215 с.
2. Кирнозе З. И. Предисловие // *Merimee – Пушкин: Сборник* / Сост. З. И. Кирнозе. – М.: Радуга, 1987. – На франц. и русск. яз. – С. 5-26.
3. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – поч.. XXI ст.: підручник: у 10 т. / Юрій Ковалів. – К.: ВЦ «Академія». – (Серія «Альма-матер»). – Т. 2: У пошуках іманентного сенсу. – 2013. – 624 с.
4. Коцюбинський М. Твори: у 7 т. – К.: Наукова думка, 1897 – 1908. – Т.2: Повісті, оповідання. – 1974. – 384 с.
5. Мериме П. Собрание сочинений: в 4 т. – М.: Правда. – Т. 2. – 1983. – 448 с.
6. Поліщук Я. І ката, і героя він любив... : Михайло Коцюбинський: літературний портрет / Ярослав Поліщук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 304 с. (Серія «Життя і слово»)